

Az ómagyar *-va/ve* és *-ván/vén* igenevek használata véges igeként

Dékány Éva, Simon Eszter

A probléma: A nem véges mondatok, azaz az igenevek meghatározó tulajdossága, hogy önmagukban nem alkothatnak főmondatot; mindig csak alárendelt mondatként használhatóak. Az ómagyarban a *-va/ve* és *-ván/vén* határozói igenevek jellemzően alárendelt mondatokban szerepelnek, azonban közismert, hogy olykor főmondati használatuk is van (1), illetve koordinálhatóak véges mondatokkal (2), azaz megjelennek olyan környezetekben, ahol véges igéket, nem pedig igeneveket várnánk (Velcsovnyé 1981, Horváth 1991, Varga 2012).

- (1) eztendőnek alatta hala meg wra. **Akarwan** esmeg hazassagra adny myeert hogy yffyw es kazdagh vala; Ew kedeege valazta mas eeletet maganak (ÉrdyK 371 a)
- (2) a. Es elewe hywa az O zolgalo leanyat Abráth, **es** [le zalwan az o hazaba,] **es** le vétée on magarol az zoor yngeth (SzékK 31v)
b. [az hytetlenek azon sem eeleghódween] **de** meeg az testeet ees egy oonos edeenben rekezték (ÉrdyK 336)
c. [**Mert** zent ferencz kewnyewrewluen raytok:] zerze magat az mondot farkasnak eleybe menny (JókK 147)

A határozói igenevek véges igeként történő használatára eddig nem született részletes elemzés, a korábbi tárgyalások jórészt kimerülnek az adatok bemutatásában és rendszerezésében. Az előadás célja, hogy a generatív nyelvtan eszköztárát felhasználva adekvát elemzést nyújtson erre a jelenségre az ómagyarban, valamint feltérképezze azt a nyelvi változást, mely e jelenséget végül kiszorította a nyelvből.

Korábbi megközelítések: A történeti nyelvtanok a határozói igenevek véges mondatként való használatáról az írják, hogy bennük az igenév a „verbum finitumhoz közeledik” (A. Jászó 1992: 449), illetve „a verbum finituméhoz hasonló szerepet” kap (Károly 1956: 205). Horváth (2003: 432) szerint ezekben a mondatokban az igenevet a beszélők újraelmezték véges igévé; erre a folyamatra (analógiás) hatással lehetett a *-ván/vén* igenévi szuffixum és a *tön, vön, lön* féle véges igék egybeeső *-n* végződése. Az előadásban az újraelmezéses megközelítést támogatjuk, és megvizsgáljuk az analógia hatását mind a jelenség kialakulására, mind annak kiveszésére.

Javaslat: Javaslatunk lényege, hogy az igék körében a véges/nem véges megkülönböztetés két élesen elváló osztályba sorolja az igéket; olyan átmeneti kategória, melyben egy nem véges ige a véges igékhez közeledik, illetve azokhoz hasonló szerepet kap, nem létezik. A nem véges mondatok kategorikusan nem állhatnak önállóan, főmondatként, és nem koordinálhatóak véges mondatokkal; az (1) és (2) típusú mondatokban a *-va/ve*, *-ván/vén* szuffixumot viselő igéket tartalmazó mondatok véges mondatok. Ennek a megközelítésnek két lehetséges implementációját, a rejtett kopulás elemzést és az újraelmezést vizsgáljuk az előadásban.

Rejtett kopula: Az első kézenfekvő lehetőség, hogy a *-va/ve*, *-ván/vén* szuffixumot viselő igéket tartalmazó mondatok azért véges mondatok, mert van bennük egy kiejtetlen, véges kopula, éppen úgy, mint a mai magyar *János orvos, a leves forró, az ebéd tálalva* mondatokban. Az ómagyarban a létige disztribúciója nagyobb, mint a mai magyarban (pl. a *Vala ke· pèter aluan* (MünchK 104va) ma már nem grammatikus), ez némileg támogathatja a rejtett kopulás elemzést. Ez a megközelítés azonban több ponton is leküzdhetetlen problémába ütközik. Egyrészt az esetek jó részében múlt idejű rejtett kopulát kellene feltételezni (pl. az (1) és (2) összes mondatában), ami nem jellemző sem az ómagyarra, sem a mai magyarra. Másrészt bizonyos példákban egyértelműen nem lehetne visszahelyettesíteni a létigét. Ilyen például (3), ahol a visszahelyettesítés az agrammatikus **a levit kifacsarván van* mondatot eredményezné (v.ö.: *a leve kifacsarva van/ki van facsarva*).

- (3) és csak úgy bánnak az emberrel, valamint a citrommal, amelyből [a levit **kifacsarván,**] azután elvetik; (1719., Mikes, TörLev 32)

Analógiás újraelemzés: Horváth (2003) azt javasolja, hogy a *tesz, vesz, hisz, visz, lesz, eszik, iszik* igék kivételes paradigmája hatott a *-ván/vén* szuffixum újraelemzésére. E 7 ige az ómagyarban kijelentő mód jelen idő E/3 határozatlan ragozásban kivételesen *-n* ragot viselt a szokásos zéró végződés helyett: *tez-en, vez-en, de ad-∅, felkèl-∅*. Továbbá e 7 ige kijelentő mód, múlt idő E/3-ban is *-n* ragos volt a szokásos zéró rag helyett: *tew-n, ve-n, de ad-a-∅, felkèl-è-∅*. Horváth szerint a *-ván/vén* igenévi végződés *-n*-je ezen alakok analógiás hatására újraelemződött véges igei szuffixummá. Az előadásban ezt a feltevést támogatjuk.

Amellett érvelünk, hogy az analógiás újraelemzés azért volt lehetséges, mert a *tesz, vesz, hisz, visz, lesz, eszik, iszik* igék nagy gyakorisággal fordulnak elő a nyelvben. Az ómagyarban a *tesz, vesz* igék még gyakoribbak voltak, mint a mai magyarban, ugyanis sokkal több főnévvel alkotottak komplex predikátumot (azaz ún. funkcióigés szerkezetet), mint a mai magyarban. Az ómagyarban például vannak adatok a *fogyatkozatot tesz, hadat tesz, fogadást tesz, iivöltést tesz, bünt tesz, vacsorát tesz, kárt tesz, csodát tesz, tanúbizonyyságot tesz* komplex predikátumokra, de ezek közül a mai magyarban már csak az utolsó három lehetséges. Amellett érvelünk továbbá, hogy az a tény, hogy a szabályos igék felszólító- és kötőmódú alakjai szintén *-n* végződést viselnek E/3-ban (*ady-on, felkèll-en*) felerősítette a *tesz, vesz* igék paradigmájának analogikus hatását, és elősegítette a *-ván/vén* forma újraelemzését véges alakká (a kötőmód véges alakú igét tartalmaz).

A *-va/ve* újraelemzése: A Horváth-féle magyarázat a *-ván/vén -n-jének* és a *tón, vön -n-jének* szegmentális azonosságára épül. A *-va/ve* igevek azonban nem végződnek *-n-re*, ezért az ilyen igevek véges használatára nem lehetett közvetlen hatással a *tón, vön* igék paradigmája.

- (4) Es [**bè-mē-uē-iec** Moabitidisnèc videkèbè] & lakoznakuala oth (BécsiK 1)

Azt javasoljuk, hogy itt is egyfajta analógiás hatásra lezajló újraelemzés ment végbe. A *-va/ve* igenévi végződés újraelemzésére egyrészt a *-ván/vén* véges használata hatott, másrészt pedig a *terumteve* (HB 2), *hadlaua* (HB 7), *veteve* (HB 12), *elõ hiva* (DobrK 53v), *meg iua* (DebrK 73), *eve* (DobrK 73v), stb. alakú E/3 elbeszélő múlt idők.

A jelenség kiszorulása a nyelvből: Míg az ómagyarban az újraelemzés opcionális volt és nem nagy arányban ment végbe a *-ván/vén, -va/ve* szuffixumos mondatokban, addig a mai magyar nyelvben a *-ván/vén, -va/ve* igevek használata véges alakként telejesen agrammatikus mondatot eredményez; az ilyen szuffixumot viselő igék csak alárendelt mondatokban állhatnak és nem koordinálhatóak véges mondatokkal. Javaslatunk szerint az újraelemzés lehetősége két okból szűnt meg. Egyrészt csökkent a *tesz, vesz* igék komplex predikátumokban való használata, így az újraelemzést eredetileg kiváltó igék vesztek gyakoriságukból és ezáltal csökkent analógiás hatásuk. Másrészt idő közben a *tón, vön* féle igék kivételes paradigmája is megszűnt. A sztenderd nyelvhasználatban ezek az igék is zéró személyvégződést kezdtek felvenni jelen és múlt időben is (*tesz-∅, vesz-∅, tett-∅, vett-∅*). Így az újonnan felnövekvő generációk grammatikájában az analógiás hatás már nem tudott érvényesülni, az újraelemzés opciója megszűnt.

Válogatott referenciák: A. Jászó, A. 1992. Az igevek. In: Benkő L. (szerk.), *A magyar nyelv történeti nyelvtana III/1*, 411–454. Budapest: Akadémiai Kiadó. • Horváth, L. 1991. *Három vázlatos metszet határozói igeneveink történetéből*. Budapest: Akadémiai Kiadó. • Károly, S. 1956. *Igenévrendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Budapest: Akadémiai Kiadó. • Velcsov, Mné. 1981. *A határozói igevek egy sajátos szerepe nyelvemlékeinkben*. Magyar Nyelv 77: 308–315. • Varga, M. 2012. A határozói igevek lehetséges állítmányi szerepéről boszorkányperek szövegeiben. *Első Század Online* 11(3): 1–26.